

ЗМІСТОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ГНОСТИЧНИХ УМІНЬ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

Юлія Костєва

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотація:

У статті розглянуто головні змістовні характеристики розвитку гностичних умінь майбутніх педагогів; розкрито сутність і специфіку гностичних умінь і гностичної діяльності. Наведено двокомпонентну структуру гностичних і професійних умінь майбутнього педагога та з'ясовано особливості їх формування в педагогічному університеті.

Анотация:

Костєва Юлія. Содержательные характеристики гностических умений будущих педагогов.

В статье рассмотрены основные содержательные характеристики развития гностических умений будущих педагогов; раскрыта сущность и специфика гностических умений и гностической деятельности. Приведена двухкомпонентная структура гностических и профессиональных умений молодого педагога, и определены особенности их формирования в педагогическом университете.

Resume:

Kostieva Yulia. Content-related characteristics of future teachers' gnostic skills.

The article deals with the main content-related characteristics of young teachers' gnostic skills; the essence and specific features of gnostic skills and gnostic activity have been revealed. The article provides a two-component structure of the young teacher's gnostic and professional skills and it defines the features of their formation at pedagogical university.

Ключові слова:

гностичні уміння, гностична діяльність; професійна структура особистості; соціально-комунікативний; ціннісно-орієнтаційний; інтелектуально-пізнавальний; предметно-перетворювальний компоненти педагогічної діяльності; самореалізація студента; демократизація і гуманізація навчально-виховного процесу.

Ключевые слова:

гностические умения, гностическая деятельность; профессиональная структура личности; социально-коммуникативный; ценностно-ориентационный, интеллектуально-познавательный; предметно-преобразовательный компоненты педагогической деятельности; самореализация студента; демократизация и гуманизация учебно-воспитательного процесса.

Key words:

gnostic skills; gnostic activity, professional structure of personality; socio-communicative; value-orientation; intellectual-cognitive; object-converting components of educational activities; self-realization of a student; democratization and humanization of the educational process.

Постановка проблеми. Професія шкільного вчителя знаходиться між двома полюсами. З одного боку, педагог – державний службовець, зобов'язаний виконувати державне замовлення, зумовлене насамперед, інтересами збереження і стійкості суспільства; з іншого боку – вчитель має справу з індивідуальною особистістю, яка розвивається, він допомагає їй розвиватися і рости [4, с.172]. У нашому випадку педагогічна діяльність виступатиме на двох рівнях – на рівні діяльності педагога (вчителя, вихователя, соціального працівника, психолога) в системі навчально-виховних закладів і на рівні діяльності професорсько-викладацького складу педагогічного університету. Тільки всебічний розгляд педагогічної діяльності як підсистеми в педагогічній системі дозволяє визначити основні, професійні та особистісні якості педагога, встановити професійну структуру його особистості. Оптимізація, гуманізація та гуманітаризація процесу професійного становлення молодого вчителя потребує не лише нових ефективних шляхів організації навчально-виховного процесу у виші, а й перегляду структури та змісту післяпрофесійної освіти, професійної адаптації молодого педагога до його професії. Важливим також є і подальший розвиток педагогічних умінь майбутнього вчителя, зокрема гностичних, при врахуванні

професійної ідентичності особистості та професії, професійної компетентності та творчості. Педагогічна діяльність, як діяльність управління фізичним, інтелектуальним, соціальним і духовним розвитком особистості, являє собою взаємодію суб'єктів виховного впливу (сім'ї, школи, первинного колективу, референтної групи, засобів масової інформації) з окремою особистістю або соціальною групою, її ціннісними орієнтаціями, соціальними настановами, фізіологічними, соціальними та духовними потребами. Вона висуває свої вимоги до особистісних і професійних якостей педагога, специфіка яких полягає, передусім, в унікальності педагогічної системи, де учасники навчально-виховного процесу є неповторними індивідуальностями. При цьому будь-яка якість, властивість, стан зумовлені певними екологічними, соціальними, психологічними та педагогічними чинниками, виявлення яких відбувається в процесі аналізу конкретних соціальних ситуацій формування особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку гностичних умінь молодих педагогів досліджується в сучасній психолого-педагогічній науці в різних аспектах: як структурний компонент загальнопрофесійного становлення молодого фахівця; як необхідна

умова становлення професійної компетентності молодого педагога; як характеристика розвитку пізнавально-рефлексивних здібностей майбутнього фахівця тощо. Питання підготовки конкурентоспроможного фахівця привертають увагу не лише педагогів, а й філософів (П. Копнін, П. Кравченко, В. Молодиченко, В. Кремень, Т. Троїцька та ін.), соціологів (Л. Герасіна, В. Кузь, Л. Сокурянська та ін.), психологів (Л. Добровольська, С. Максименко, О. Ткаченко та інші) переважно в контексті проблеми єдності теорії і практики, що є цілком закономірним з огляду на універсальність і постійний розвиток цього феномена. У професійно-педагогічній підготовці вчителів найбільш дослідженими є дидактичні (Т. Амельченко, Т. Бельчева, Н. Воскресенська, Н. Максименко, М. Окса та ін.), виховні (С. Зверева, Г. Кит, Л. Москальова та ін.), мовленнєві (Н. Лесняк, З. Митяй, О. Попова та ін.), проєктувальні (М. Воровка, С. Избаш, І. Шапошникова, І. Ковальчук та ін.), прогностичні (М. Елькін, М. Сверстюк), комунікативні (М. Головкова, Н. Готчельф, А. Коробченко, Л. Савенкова та ін.), інформаційні (П. Бельчев, Н. Царьова та ін.) уміння педагога. У дисертаційних роботах останніх років формування педагогічних умінь у студентів і молодих учителів розглядається переважно в дидактичному, виховному та загальнопедагогічному напрямках.

Формулювання цілей статті. Отже, метою статті є аналіз і визначення головних характеристик структури гностичної діяльності та гностичних умінь молодих педагогів.

Зв'язок роботи з науковими темами. Дослідження виконувалося відповідно до наукового напряму кафедри педагогіки і педагогічної майстерності Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького «Сучасні педагогічні технології у підготовці майбутніх учителів» з урахуванням вимог щодо реформування освітньої системи, визначених Законом «Про освіту», Державною національною програмою «Освіта (Україна ХХІ століття)».

Виклад основного матеріалу дослідження. Педагогічна діяльність як діяльність керування фізичним, інтелектуальним, соціальним і духовним розвитком особистості – є доцільна взаємодія суб'єктів виховного впливу (сім'ї, школи, первинного колективу, референтної групи, засобів масової інформації) з окремою особистістю або соціальною групою, її ціннісними орієнтаціями, соціальними установками, фізіологічними, соціальними і духовними потребами. Вона ставить свої вимоги до особистісних і професійних якостей педагога, специфіка яких полягає, передусім в

унікальності педагогічної системи, де учасники навчально-виховного процесу є неповторними індивідуальностями: будь-яка якість, властивість, стан обумовлені певними екологічними, соціальними, психологічними і педагогічними чинниками, виявлення яких необхідне в процесі аналізу конкретних соціальних ситуацій формування особистості. На основі вивчення психолого-педагогічної літератури, опитування керівників навчально-виховних установ, позашкільних закладів, учнів загальноосвітніх шкіл можна виділити чотири складники педагогічної діяльності:

а) за своєю природою педагогічна праця – це повсякденне спілкування, у процесі якого через самореалізацію природних, інтелектуальних, соціальних і духовних потенціалів учасників взаємодії відбувається прогресивний взаємовплив, прилучення людини до знань, культури та засвоєння людського досвіду, виробництво людської суб'єктивності, відтворення соціального й духовного життя суспільства. Усе це зумовлює необхідність окремого виділення соціально-комунікативного компонента педагогічної діяльності;

б) відомо, що педагогічна діяльність, особливо її виховна частина, опосередковується системою вселюдських і культурно-національних цінностей, оскільки педагог не тільки відображає іманентну природу об'єкта свого впливу, сутність навчально-виховного процесу, його цілі та засоби, а й на ґрунті цих цінностей учить відповідно ставитися до них, дає їм емоційну й вербальну оцінку, що виявляється в оцінних поняттях і судженнях. З цим пов'язаний ціннісно-орієнтаційний компонент, який надає педагогічній діяльності загалом певної змістовної характеристики;

в) самореалізація особистісно-професійного потенціалу в педагогічній діяльності неможлива поза пізнанням (самопізнанням), оцінкою (самооцінкою), визначенням (самовизначенням); актуалізацією (самоактуалізацією) об'єкта. Щоб впливати на іншого (і навіть більше – прогнозувати цей вплив, без чого немає педагогічної діяльності), необхідно глибоко проникати в сутність його ідеального та реального «Я», його етнічний менталітет, мотиви дій, поведінки та вчинків. Це зумовлює появу інтелектуально-пізнавального компонента педагогічної діяльності, суть якого полягає в активному пошуку педагогом соціально-психологічної інформації для здобуття знань про педагогічну систему та способи керування нею;

г) формування життєво активної, гуманістично спрямованої особистості, що у своїй життєдіяльності керується загальнолюдськими та культурно-національними

цінностями – процес предметно-перетворювальний. Він пов'язаний з відбором, композицією, проектуванням, корекцією якостей навчально-виховного процесу, з достатньо добре розвиненими організаторськими здібностями, професійними вміннями та навичками; із життєтворчістю – творенням суб'єктом свого «Я», свого духовного світу, що здійснюється як шляхом зміни об'єктивної реальності життя особи (досягнення відповідного статусу, засвоєння нових соціальних ролей, розширення кола спілкування тощо), так і виробленням (присвоєнням) матеріальних, соціальних і духовних цінностей, усвідомленням сенсу й мети життя, розкриттям більш глибоких і всеосяжних рівнів свого «Я» [3, с. 3–4].

Соціально-комунікативний, ціннісно-орієнтаційний, інтелектуально-пізнавальний і предметно-перетворювальний компоненти перебувають у динамічному взаємозв'язку як протягом навчання студента у виші, так і впродовж його подальшої педагогічної діяльності. Змінюється й питома вага кожного з компонентів у загальній професійній структурі особистості. Формування професійної структури особистості педагога детермінується багатьма зовнішніми чинниками. Ефективність цього процесу залежить, насамперед, від колективних зусиль викладачів різних циклів дисциплін навчального плану, спрямованих на прояв педагогічної уваги, на спостережливість, творчу уяву, винахідливість у процесі семінарських і практичних занять, зокрема в розв'язанні педагогічних задач на рівні навчально-пізнавальній, ціннісно-орієнтаційній, соціально-комунікативній та предметно-перетворювальній діяльності, у використанні предметних ситуацій у навчальному процесі, реалізації міждисциплінарних зв'язків. Саме в процесі вивчення дисциплін (і не лише психолого-педагогічного циклу), закладені великі можливості для формування педагогічної спрямованості мислення, що виявляється в умінні професійно досліджувати педагогічну ситуацію, професійно формулювати педагогічну задачу, розв'язувати її й нести відповідальність за правильність ухвалених рішень [3, с. 5]. Проте, як свідчить практика, сила впливу зовнішніх чинників на формування професійної структури особистості залежить від внутрішніх передумов, спонукальних сил майбутнього спеціаліста, що мають вигляд його етнічної ментальності й таких соціальних характеристик, як: спрямованість на соціальну взаємодію; пошук індивідуального підходу до іншої людини; вміння бути самим собою; вміння не претендувати на свободу людини, якій допомагаєш; об'єктивність і здатність приймати людину такою, якою вона є; здатність приймати

людину як розвивальну систему; відмова від загрозливих і авторитарних методів впливу; вміння відмовитися від власних стереотипів і звичних схем оцінки поведінки інших тощо. Всі вони вже були сформовані в процесі етногенетичного розвитку ще до вступу до вишу.

Ефективність формування професіоналізму майбутнього фахівця в педагогічному виші залежить від створених у ньому економічних, правових, соціально-психологічних і педагогічних умов, необхідних для самореалізації фізичних, інтелектуальних, соціальних і духовних потенцій кожного конкретного студента, окремих навчальних груп, їх неантагоністичного суперництва. З іншого боку, самореалізація є тим підґрунтям, на якому лише й можлива демократизація та гуманізація навчально-виховного процесу у виші, досягнення оптимального балансу диференціально-інтегративних тенденцій в академічній групі, стимулювання культурно-духовної, громадсько-політичної, навчально-пізнавальної та фізично-оздоровчої активності як окремої особистості, так і окремих соціальних груп педагогічного вишу. Предметом гностичної діяльності є система навчання, усвідомлена вчителем як елемент системи освіти і як самостійна саморозвивальна й саморегульовальна система єдності компонентів – цілей навчання, змісту навчального предмета, процесу, методів і засобів навчання. В основі гностичної діяльності молодого педагога – три активні групи дій: аналіз навчального матеріалу, посібників, програм; спостереження за навчальною діяльністю учнів щодо оволодіння ними матеріалом, аналіз і оцінка діяльності, вивчення рівня навченості з предмета, опанування прийомів навчальної діяльності, виявлення інтересів і характеру ставлення учнів до предмета й учителя; спостереження за своєю поведінкою та діяльністю на уроці, що стосується організації навчальної діяльності учнів, а також за діяльністю інших педагогів для вивчення й засвоєння позитивного досвіду їхньої роботи та її аналізу.

З цього погляду, гностична діяльність розглядається як діяльність, спрямована на визначення рівня сформованості в учнів основних груп умінь, рівня вмотивованості навчання, на характеристику психологічного фону груп учнів, тобто це своєрідна аналітико-прогностична діяльність учителя – організатора навчального процесу. Гностична діяльність на уроці пов'язана зі спостереженням за характером змін основних компонентів структури виконуваних методичних завдань і критичної оцінки отриманого результату

для внесення необхідних коректив до наміченого плану. Після проведеного уроку такий вид діяльності передбачає аналіз уроку, зокрема порівняння запланованої мети й отриманого результату, що дасть змогу оцінити ефективність використаних методів і прийомів навчання й внести зміни в процес планування наступного уроку. Отже, гностична діяльність учителя розглядається, з одного боку, як процес, пов'язаний з професійно-педагогічною спостережливістю, проектуванням навчальної діяльності учнів, регулюванням самого педагогічного процесу; він охоплює постановку педагогічних завдань і аналіз адекватності дій учнів щодо запропонованих завдань. З іншого боку, гностичну діяльність у межах професійно-педагогічної підготовки можна розглядати ширше, аніж процес осмислення, декодування отриманої інформації (виділення в ній змістовної домінанти), що передбачає аналіз її компонентів (як сьогоднішніх, так і в перспективі), систематизацію, переструктурування для використання в новій педагогічній ситуації.

Для успішної реалізації гностичної діяльності молодому педагогові необхідно володіти сукупністю гностичних умінь, які є основною невіддільною частиною такої діяльності. Тільки за умов наявності в майбутнього педагога сформованих гностичних умінь можна оцінювати як ступінь ефективності гностичної діяльності, так і весь навчально-виховний процес у школі. З огляду на це, визначимо такі загальні положення: 1) гностичні вміння є головними педагогічними вміннями, які застосовуються педагогом на всіх етапах педагогічної діяльності; 2) гностичні вміння необхідні для дослідження, аналізу й оцінки початкового й кінцевого рівня пізнавальної діяльності як показника рівня організаційної діяльності педагога, а також на всіх етапах обробки інформації; 3) гностичні вміння є умовою конкретизації кінцевих цілей навчання та формування педагогічних і міжнародних завдань. Зростання педагогічної майстерності викладача нерозривно пов'язано з самовдосконаленням у процесі його педагогічної діяльності. Постійний розвиток себе як професіонала й особистості – запорука успішної реалізації професійної діяльності, досягнення її мети та бажаного ефекту від неї. Саме тому розуміння особливостей формування кожного з компонентів діяльності вчителя, структури його умінь, навичок і здібностей, розуміння взаємозалежності розвитку й взаємозв'язку щодо їх використання дасть змогу дійсно досягти висот педагогічної майстерності.

Почасти в науковій літературі спостерігається певна неузгодженість щодо трактування поняття «гностичні уміння», особливо коли йдеться про розвиток зазначених умінь у педагогів, а не в студентів педагогічних вишів. Зауважимо, що процес формування гностичних умінь у майбутніх педагогів вивчений значно краще [5]. Підкреслимо, що гностичну діяльність педагога іноді ототожнюють з аналітичною чи рефлексивною або ж суміщають гностичні уміння з самоосвітніми. Хоча справедливо буде зауважити, що в площині гностичної діяльності важливе значення мають і рефлексивні, й аналітичні, й самоосвітні вміння фахівця [2, с. 168]. М. Окса, наприклад, поєднує гностичні вміння з пізнавальними. Він наголошує на тому, що прогностичні, або пізнавальні дослідницькі вміння є основою всіх інших і охоплюють уміння аналізувати педагогічну ситуацію, формулювати стратегічні, тактичні й оперативні завдання в галузі виховання й навчання, виробляти стратегії їх виконання, оцінювати продуктивні й непродуктивні проекти, розв'язання та способи їх реалізації, заново формулювати педагогічні задачі й шукати більш продуктивні шляхи їх розв'язання [4, с. 191]. Науковець вважає, що обдарований учитель, здатний розвивати гностичні вміння, досягає швидкого переходу до осмислення мети своєї професійної діяльності, творчої оцінки навчальної інформації та зміни стратегії її композиційної побудови. Отже, до гностичних умінь педагога традиційно належать: уміння тематично поповнювати свої знання шляхом самоосвіти; уміння систематично розширювати свої знання шляхом вивчення досвіду інших педагогів; уміння здобувати нові знання, вивчаючи реальний педагогічний процес; уміння вивчати особистість учня й специфіку педагогічного й учнівського колективів для оптимізації умов, що впливають на результати навчання й виховання; уміння вивчати й аналізувати власну особистість з метою перебудови власної діяльності в процесі педагогічної діяльності; уміння методично аналізувати й критично оцінювати навчальний матеріал, навчально-методичне забезпечення, засоби навчання [4, с. 206].

Зауважимо, що гностичні вміння майбутніх педагогів і молодих педагогів концептуально й змістовно різні поняття, хоча й мають спільну площину формування – професійно-педагогічну підготовку. Отже, без успішного формування гностичних умінь у процесі навчання в педагогічному навчальному закладі неможливо говорити про успіх у розвитку гностичних умінь у процесі професійної педагогічної діяльності.

Саме тому йдеться про різні категоріальні характеристики цих гностичних умінь: у майбутніх педагогів – формування, у молодих педагогів – розвиток. Загалом же до структури гностичних умінь молодих педагогів, на нашу думку, має обов'язково входити два основні компоненти: аналітично-рефлексивний і навчально-методичний. Перший з цих компонентів містить уміння, спрямовані на розвиток змістового наповнення й аналіз власної діяльності молодого педагога та діяльності педагогічного колективу. Другий компонент стосується вміння поповнювати, корегувати й ефективно використовувати науково-методичний інструментарій і педагогічний досвід у процесі педагогічної діяльності.

Специфіка розвитку гностичних умінь молодих педагогів у сучасних соціокультурних умовах тісно пов'язана зі сформованими в них уміннями використовувати новітні інформаційні технології для поповнення професійних знань і аналізу власної діяльності: відбір і використання інформаційних ресурсів, побудова власного професійного інформаційного простору, доцільний обмін інформацією (зокрема й у мережі Інтернет) тощо. До того ж гностичні вміння молодого педагога можна розглядати в трьох аспектах – когнітивному (процес пізнання), зовнішньо орієнтованому (пізнання особистості дитини)

і внутрішньо орієнтованому (пізнання й аналіз власної особистості та своєї професійної діяльності) [1, с. 179]. Відмінність гностичної діяльності від інших видів професійно-педагогічної діяльності полягає в тому, що гностичні вміння мають тенденцію до прямої вікової детермінації, на відміну від, наприклад, організаторських; ці вміння тісно пов'язані з іншими професійними вміннями педагога (конструктивними, аналітичними, перцептивними та ін.), але мають власну специфіку, пов'язану із зазначеними вище аспектами гностичних умінь.

Висновки. Ураховуючи зазначені вище аспекти гностичних умінь і спираючись на обґрунтовані М. Оксою положення, ми розглядаємо гностичні вміння як уміння, пов'язані з осмисленням, систематизацією та передачею навчально-виховної інформації. Уміння осмислювати інформацію безпосередньо пов'язано з її сприйняттям, інтерпретацією сигналів, виділенням основних ознак цієї інформації, розпізнаванням елементів інформації. Уміння систематизувати інформацію передбачає її уважний відбір за обсягом і видом, ігнорування непотрібних елементів, будівництва структури отриманої інформації на основі порівняння, поєднання її важливих ознак, їх комбінування в групи. На цих напрямках і будуть зосереджені наші подальші наукові пошуки.

Список використаних джерел

1. Аносов І. П. Педагогічна антропология: навч. посібник / І. П. Аносов. – К. : Твім інтер, 2005. – 264 с.
2. Дубасенюк О. А. Теорія і практика професійної виховної діяльності педагога / О. А. Дубасенюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2005. – 367 с.
3. Киричук О. В. Професійна структура особистості і її формування в педагогічному вузі / О. В. Киричук // Формування творчої особистості вчителя для оновленої національної школи: Тези доповідей Всеукр. наук.-практ. конференції (27-28 квітня 1993 р., м. Умань). – Умань, 1993. – Ч. 1. – С. 3-5.
4. Окса М. М. Вивчення дисциплін загальнопедагогічної підготовки вчителя у педагогічних вузах України (1917-1991 рр.) / М. М. Окса. – К. : ТОВ «Міжнар. фін. агенція», 1997. – 315 с.
5. Орлов А. Б. К итогам Всесоюзной научно-практической конференции «Развитие инициативы и творчества учителей в условиях реформы образовательной школы» / А. Б. Орлов, В. Г. Щур // Вопросы психологии. – 1987. – № 2. – С. 186-187.

Рецензент: Максимов О.С. – д.пед.н., професор

**Відомості про автора:
Костєва Юлія Іванівна**

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
вул. Леніна, 20, м. Мелітополь,
Запорізька обл., 72312, Україна
doi: dx.doi.org/nvmdpu.v0i15.1250

Матеріал надійшов до редакції 10.09.2015 р.
Прийнято до друку 21.10.2015 р.

References

1. Anosov, I.P. (2005). *Pedagogical anthropology: study guide*. Kyiv, Tvim inter, 264 p. [in Ukrainian]
2. Dubaseniuk, O.A. (2005). *Theory and practice of teacher's professional and educative activity*. Zhytomyr, Publishing House of ZhSU named after Ivan Franko, 367 p. [in Ukrainian]
3. Kyrychuk, O.V. (1993). Professional structure of personality and its formation at pedagogical university. *Formation of teacher's creative personality for the renewed national school: Proceedings of All-Ukrainian scientific and practical conference (27-28 April 1993 Uman')*, Vol.1, Uman', p.p. 3-5. [in Ukrainian]
4. Oksa, M.M. (1997). *Study of disciplines for the teacher's general pedagogical training at pedagogical institutions in Ukraine (1917-1991)*. Kyiv, TOV "Mizhnar. fin. Agentsiia", 315 p. [in Ukrainian]
5. Orlov, A.B., Shchur, V.G. (1987). To the results of All-Union scientific and practical conference "Development of teachers' initiative and creativity under the conditions of comprehensive school reforming". *Voprosy psihologii*, №2, p.p. 186-187. [in Russian]